

"...nın kitap- lığından"

TÜYAP
14. İstanbul Kitap Fuarı
Kapsamında

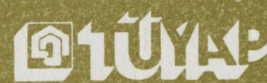
Yer : Grafikerler
Meslek Kuruluşu
Sergi Salonu
Tarlabaşı Caddesi,
Dernek Sokak No : 16
Kat : 4, Taksim, İstanbul
(İstanbul Sanat Merkezi)

Sergi Süresi :
6 - 25 KASIM 1995

Konuşma ve
Saydam Gösterisi :

Hasip PEKTAŞ,
"Exlibris Nedir ?"

8 Kasım 1995,
11.00 - 13.00, TÜYAP
İstanbul Sergi Sarayı,
Tepebaşı

ex li.bris (eks lay'bris) Lat. ...'nın kitaplığından
(üzerinde kitap sahibinin ismi bulunan ve kitabın başına
yapıştırılan etikete yazılan ibare)

Redhouse İngilizce-Türkçe sözlükten.

Ex Libris

TÜYAP
14. İstanbul Kitap Fuarı
Kapsamında

Yer : Grafikerler
Meslek Kuruluşu
Sergi Salonu
Tarlabası Caddesi,
Dernek Sokak No : 16
Kat : 4, Taksim, İstanbul
(İstanbul Sanat Merkezi)

Sergi Süresi :
6 - 25 KASIM 1995

Konuşma ve
Saydam Gösterisi :

Hasip PEKTAŞ,
"Exlibris Nedir ?"

8 Kasım 1995,
11.00 - 13.00, TÜYAP
İstanbul Sergi Sarayı,
Tepebaşı

Exlibris sergi broşürünün kağıtlarını sağlayan STRATHMORE'a,
film ve basımını gerçekleştiren OFSET YAPIMEVİ'ne teşekkür ederiz.

G.M.K.

Kağıt : Strathmore,

Writing Ice Blue Laid

216 gr. 64.8 x 96.5

Acid Free

Strathmore

Exlibris’in Düşündürdükleri

Aykut Köksal

Grafiğin kıyıda kalmış konularından biri olan exlibris, tüm marjinal konumuna karşın, bir tasarım nesnesinin, grafik tasarımın kuramsal tartışma bağlamına neler katabileceğini gösteriyor.

Bir kitabın kapağının iç yüzüne yapıştırılan ve o kitabın sahibini gösteren etiket ‘exlibris’ sözcüğüyle adlandırılır. Üzerinde yer aldığı kitabın bir parçası olmasına karşın, kitaba değil kitabın sahibine ait bir göstergedir exlibris. Kitapla sahibi arasındaki ilişkinin taşıyıcısıdır¹. Exlibris’in içerdiği kodlanmış bilgi kitabı değil kitabın sahibini tanımlar. Bu yüzden, genellikle ait olduğu bütünü kodlayan grafik ürünün işlevi, exlibris’te tam tersine dönüşmüş gibi gözükür. Ne var ki grafik tasarım ürünü burada da ağırlıklı rolünü devreye sokarak, bu kez bütünün anlamını dönüştürecektir: Her biri ayrı bir bağlaman parçası olan kitaplar, aynı exlibris’i taşımaya başladıklarında yeni ve tek bir bağlam oluşturacaklardır. Başka bir deyişle, exlibris yine grafik ürünün zorunlu işlevini yerine getirecektir.

Kitapla exlibris arasındaki ilişki ‘tasarım’ın bir başka özel durumunu daha içerir: Yukarıda örneklediğimiz kitaplardan her biri, exlibris’le birlikte yeni bir bütün oluşturur. Bir ‘bütün’ ise tasarım için bütünsel bir programın tanımlanması demektir. Örneğin endüstri tasarımına konu olan bir nesnenin üzerinde yer alan bir grafik tasarım o nesnenin kimliğini taşır, sonuçta ortaya çıkan tasarlanmış nesne aynı programa yanıt veren bir bütündür. Kitap ve exlibris ise farklı programlara yanıt vermek üzere biçimlendirilmiştir. Exlibris’le birlikte kitap yeni bir nesneye dönüşmüş, ne var ki yeni bütün tasarıma ilişkin iki ayrı sözün buluşmasından oluşmuştur. Anonim bir tasarıma sahip olan bir kitapta exlibris’in taşıdığı kimlik egemen olacak, tasarımın sözünü öne çıkaran bir kitap ise exlibris’in varlığından rahatsızlık duyacaktır. Bir tasarımının, kitabın kapağının iç yüzüne “lütfen exlibris yapıştırmayınız” uyarısını koyması herhalde rastlanmadık bir durumdur, ama rastlanırsa da şaşırtmalıdır. Burada ‘tasarım’ın mülkiyeti sorunsalıyla karşılaşıyoruz. Bir binaya sahip olan kişi, o binanın mimari tasarımına müdahale

Exlibris nedir?

Hasip Pektaş

Exlibrisler, kitapseverlerin kitaplarının iç kapağına yapıştırdıkları üzerinde adlarının ve değişik konularda resimlerin yer aldığı küçük boyutlu çalışmalardır. Kitapların bir tür kartvizitidir. Sözcük olarak “...’nın kitabı”, “...’nın kitaplığına ait” veya “...’nın kütüphanesinden” anlamına gelir. Üzerinde “Exlibris Enis Batur” yazan çalışma, “Enis Batur’un kitaplığından” anlamını taşır ve onun sahip olduğu kitaplarda kullanılır. İngilizce karşılığı “Bookplate” olan exlibris için, İngiliz sanatçı Gordon Craig, tıpkı sahibini tanıtmaya ve eğer kaybolursa geri dönmelerini sağlama işlevi gören köpek tasmaına benzetip; “Bir kitap için exlibris, bir köpek için tasma gibidir.” demektedir.

Ülkemizde pek tanınmayan exlibrislere, küçük bir ihtiyaç grafiği olarak bakmamalıyız. Hepsisi de sanatsal kaygılarla yapılan, estetik değerlere sahip özgün çalışmalardır. Pul, para, afiş gibi zevkle toplanan exlibrislerin, yapıldığı döneme ait kültürel, tarihsel özellikleri günümüze taşıdığı bir gerçektir. Çok uzun bir geçmişe sahip olan bu sanat dalı; ülkeler arası dostlukların yaratılmasını, sanatçı ve koleksiyoncu dayanışmasının oluşmasını sağlamakta, var olan gelişmelerden birbirlerini haberdar etmektedir. Exlibrisler, geleneğe saygının, yazılı metinlere ilginin ve sevginin sembolleridir. Kitaba ait bu küçük resimler, kitap kadar size yakındır, sizinle sıcak ilişki içindedir ve kitaplar için yapılacak hiçbir şey - daha fazlası yapılamaz - bu denli çekici olmayacaktır.

Exlibrisler, her dönemde diğer sanatların üsluplarından ve gelişmelerinden etkilenmiş, dolayısıyla meydana gelen değişimleri en iyi şekilde yansıtmışlardır. Sanatçıların ve tasarımcıların kendi istekleriyle ya da sipariş üzerine yaptıkları bu güzel yapıtlar, onlara geniş bir anlatım alanı sağlamaktadır. Exlibrislerde bulunan resimler ile, sahibinin ismini gösteren kaligrafi ve yazılar, yazı - resim ilişkisinin çarpıcı örnekleridir.

Exlibrisler, her dönemde diğer sanatların üsluplarından ve gelişmelerinden etkilenmiş, dolayısıyla meydana gelen değişimleri en iyi şekilde yansıtmışlardır. Sanatçıların ve tasarımcıların kendi istekleriyle ya da sipariş üzerine yaptıkları bu güzel yapıtlar, onlara geniş bir anlatım alanı sağlamaktadır. Exlibrislerde bulunan resimler ile, sahibinin ismini gösteren kaligrafi ve yazılar, yazı - resim ilişkisinin çarpıcı örnekleridir.

Matbaanın icadından önce, sadece kilisenin ve prenslerin ellerinde bulunan çok değerli el yazması kitaplar, matbaayla birlikte alt düzeydeki soyluların, eğitim

görmüş burjuva sınıfının da eline geçmeye başlamıştır. Tek sayı olma durumunu kaybeden bu kitapların, hırsızlıktan ve değişirmelerdeki kaybolmalardan korunması için özel bir mülkiyet işareti gerekliliği doğmuştur. Bu işaretler, kitap sahibini simgeleyen çizimler olup, zamanla övünç kaynağı olmuştur. Exlibrisin doğuşunu bu ilişki içinde görebiliriz. Araştırmacılar, exlibrisin ilk ve en eski örneğinin M.Ö. 1400 yıllarında açık mavi renk bir fayans üzerine yapıldığını ve bunun da III. Amenofis’in kitaplığına ait olduğunu açıklıyorlar. Bu tür levhaların ise papirüs rulolarını korumak için kullanılan ağaç sandıklar tahtaldığı tahmin ediliyor. Gerçek anlamda ilk exlibrisin 15. yüzyılın üçüncü çeyreğinde Güney Almanya’da kullanıldığı bilinmektedir. Bunlardan ikisi, Hildebrand Brandenburg ve Wilhelm Von Zell isimli kitap sahiplerinin adına yapılmıştır. Aynı zamana ait ilk exlibrislerden bir diğeri ise, 1450 yıllarında “Iglar” (Oklu kirpi) takma adıyla bilinen Alman papaz Johannes Knabenberg için yapılan ve çayırdağı çiçeği sıran bir kirpinin resimlendiği exlibristir.

16. yüzyıldan itibaren kitapların çoğalmasıyla yaygınlaşan exlibrisler, ünlü sanatçılar tarafından da yapılmıştır. Albrecht Dürer’in, 1525 yılında zamanın ünlü devlet ve bilim adamı Willibald Pirckheimer ve Hektor Pömer için yirmibir sayfa exlibris yaptığı bilinmektedir.

16. yüzyıldan itibaren kitapların çoğalmasıyla yaygınlaşan exlibrisler, ünlü sanatçılar tarafından da yapılmıştır. Albrecht Dürer’in, 1525 yılında zamanın ünlü devlet ve bilim adamı Willibald Pirckheimer ve Hektor Pömer için yirmibir sayfa exlibris yaptığı bilinmektedir.

Exlibrisler, ortaya çıkışından 17. yüzyılın ilk yarısına kadar daha çok arma teması içermekteydi. Orta Çağ’dan itibaren silah, zırh ve kalkanlarda, içinde gizlediği süvarinin tanınmasını sağlayacak ayırt edici işaretler bulunurdu. Bu simgeler, kitaplık sahibi kültürlü insanlar arasında ise bir sahiplik işareti olarak kabul görmüştü. O dönemde arma temalı exlibrislere yönelinmesinin nedeni buna bağlanabilir.

18. yüzyıldan itibaren ise doğa ve iç mekan betimlemelerine yönelinmiş, bu mekanlar bazen fantastik öğeler, bazen kitabın bulunduğu kitaplıktan görüntüler şeklinde resimlenmiştir. Bu dönemin exlibrislerinin bir kısmını, o günün sanat anlayışına uygun olarak, deniz kabukları ve sarmal çiçek örgeleri süslemiştir.

19. yüzyılda endüstri devrimiyle kitabın varlığı güçlenmiş, hızlı baskı teknolojisinin bulunmasıyla bilimsel, ekonomik gelişmenin, entellektüel değişimin temelleri atılmıştır. Sadece özel kitaplıklar gelişmemiş, büyük kütüphaneler de

kurulmuştur. Artık görülmemiş sayıda kitap üretilmeye başlanmıştır. Kitap basımının artmasıyla birlikte her kitaba ve kitap sahibine özgü tasarımlar yerine daha dar anlamda, basit mühürler, damgalar, exlibris olarak kullanılmaya başlanmıştır. Fakat herşeye rağmen, sosyal çevreye göre değişim gösteren farklı eğilimler, özgün çalışmalar hep görülmüştür.

19. yüzyılın sonlarında ise exlibris sanatında yeni bir canlanma yaşanmış, hatta kitlelere yönelik çalışmalar yapılmıştır. Bu dönemde exlibris koleksiyonculuğu keşfedilmiş ve yaygınlaşmıştır. Artık sadece kitaplara yapıştırmak düşüncesiyle yapılmayıp, biriktirme ve değiştirme objeleri olarak da kullanılmaya başlanan exlibrisler, kitaba özgü bir işaret olmaktan çıkıp, özgün bir grafik çalışma olarak bağımsızlaşmıştır. Bu konuda kuramsal araştırmalar yapılmaya, kitap ve dergiler yayımlanmaya ve koleksiyoncularının toplandığı dernekler kurulmaya başlanmıştır. 1890 yılında Londra’da “Exlibris Topluluğu” adında ilk koleksiyoncular derneği kurulmuştur. 1891’de Almanya’da, 1894’de Fransa’da, 1904’de İsveç’te, 1908’de İsviçre ve İtalya’da, 1918’de ise Belçika’da kurulan exlibris dernekleri, basılmış kitaplarıyla, eğitici bülten ve belgeleryle exlibris için önemli gelişmeler sağlamışlardır. Zamanla bu dernekler çoğalmış, üyelerinin ülke sınırlarını aşacak boyutta exlibris değişiminde bulunabilmeleri için dergiler, adres listeleri yayımlamışlar, yarışmalar düzenlemişlerdir.

1900’lü yıllarda birçok sanatçı, yeni arayışlara yönelmiş, uygulamalı sanatların üslup ve yaklaşımlarının exlibrislere de yansımaları sağlamışlardır. Resim sanatının önemli isimleri, aynı zamanda exlibris çalışmaları da yapmışlardır. Bunlardan ilk akla gelenler Edvard Munch, Kathe Kolwitz, Emil Nolde, Paul Klee, Pablo Picasso, Karl Schmidt - Rottluff, Oscar Kokoschka ve Frans Masareel’dir.

Exlibrisin Türkiye’deki gelişimine baktığımızda öncelikle benzer bir işlevi yerine getiren mühürleri görürüz. Osmanlılar dönemindeki el yazması ve basılı kitaplarda mülkiyet işareti olarak mühürler kullanılmıştır. Günümüze kadar ulaşan bu eski kitapların ilk sayfalarında her el değiştiriste basılmış farklı mühürlere rastlanmaktadır.

Türkiye’nin exlibrisi tanınması, batıdan alınmış kitaplarla olmuştur. Avrupa ülkelerinde yaygın olarak kullanılan exlibrislerin yer aldığı bazı kitaplar, ikinci

el satışlarla ülkemize gelmiş; kitap sahipleri öldüğünde ise yakınları bu kitapları, ya kütüphanelere bağışlamışlar ya da sahaflara satmışlardır. Batıda yapılan müzayedelerden satın alınan Türkiye ile ilgili bazı kitaplarda da exlibrislere rastlanmaktadır.

Türkiye’de adına ilk exlibris yaptıranlar, genellikle yabancı uyruklu kitapseverleridir. Üsküdar Amerikan Koleji, Robert Kolej ve benzeri okullarda görev yapan yabancı öğretmenlerin kitapları için exlibris yaptırdıkları görülmektedir. Ayrıca bu okulların kütüphaneleri için de standart birer exlibris yapılmıştır. 1920-1950 yılları arasında Robert Kolej öğrenci yıllıklarında, yıllık sahibinin kendi ismini yazabileceği boşlukların da bırakıldığı exlibrisler bulunmaktadır.

1980’li yıllardan bu yana ise; özellikle güzel sanatlar eğitimi veren kurumlardaki özgün baskıresim ya da grafik tasarım derslerine giren bazı hocaların da özendirilmeleriyle, exlibris yapan kişiler yetismeye başlamıştır. Son yıllarda kimi kitapseverlerin exlibris siparisi verdiği, bazılarının ise az sayıda da olsa exlibris topladığı görülmektedir. Daha önemlisi artık yurt dışında yapılan exlibris sergisi ve yarışmalarında ülkemizin adını duyuracak sanatçı ve tasarımcılarımızın isimleri geçmektedir. Bugün belki iki elin parmakları kadar olan exlibris sanatçımız gelecekte mutlaka çoğalacak, tıpkı sevgi gibi paylaşıldıkça artacak exlibris merakı, kitapseverleri ve koleksiyoncuları saracaktır.

Exlibrisler, ülkelere, sanatçılara, tekniklere, üsluplara hatta örgelere göre değerlendirilip pek çok meraklısı tarafından toplanmaktadır. Koleksiyoncular, ellerindeki çift baskıları diğer kişilerle değiştirerek çok sayıda exlibrise sahip olmaktadır. Bu değiş tokuş yapmadaki amaçları, kendi koleksiyonlarını hem kalite olarak geliştirmek, hem de sayı olarak artırmaktır. Tanınmış sanatçıların yapıtları koleksiyoncular tarafından en çok aratılan exlibrislerdir. Bunlardan müzikle ilgili olanlar ve erotik konuları içerenler öncelikle tercih edilmektedir. Bu küçük özgün baskıların mutlaka sanatçısı tarafından imzalanması olması gerekir. Ne zaman, ne kadar sayıda ve hangi teknikle basıldığı, koleksiyoncular tarafından dikkat edilen konulardır.

Exlibrisler, genellikle standart kartlara yapıştırılarak saklanmaktadır. Bu kartlar, dosya kağıdı boyutunda olup; başlığında sanatçının adı, doğum-ölüm yılı, ülkesi,

üyesi olduğu dernek, exlibrisin baskı tekniği, yapım yılı, toplam sayısı, sahibinin adı yer alabilir. Eğer bu kartlar, 80-100 yapraklık bir cilt haline getirilirse ilgilenenlerin incelemesi kolaylaşır. Exlibrislerin bir başka saklanma şekli de zarflama veya kutulamadır. Uygun boyuttaki zarf ve kutularda; sanatçılara, tekniklere, ülkelere, dönemlere ya da konulara göre sınıflandırma yapılarak saklanabilir.

Yurt dışında uzman kişilerce fiyatlarının özenle takip edildiği bir exlibris piyasası vardır. Almanya’da bir yaprak exlibrisin fiyatı 1 - 10 DM arasında değişmekteyken, 100 sayılık metal gravür bir exlibris çalışması 500 - 1000 mark, aynı sayıdaki ağaç ya da linolyum baskı 200 - 300 mark, litografi baskı ise 250 - 400 mark arasında alıcı bulmaktadır. Amerika’da bir exlibris tasarımı için baskı hariç 100 ile 600 dolar arasında bir ücret talep edilmektedir.

Avrupa ülkelerinin hemen hemen hepsinde, exlibris sanatçılarının ve koleksiyoncularının bir araya geldikleri exlibris dernekleri vardır. Bu derneklerin bazıları, kapsamlı exlibris yıllıkları ve periyodik bültenler yayımlarlar. Bu bültenlere, sanatçıların orijinal çalışmalarından da örnekler yayınlanmaktadır. Uluslararası bir exlibris derneği olan “Fédération Internationale des Sociétés d’Amateurs d’Ex Libris” (FISAE), her iki yılda bir Uluslararası Exlibris Kongresi organize etmektedir. Exlibris derneklerinden üyelerin ve koleksiyoncuların bir araya geldikleri bu kongreler, her seferinde farklı ülkede yapılmakta, bu sanat kolunun yaygınlaşması ve gelişmesi için çaba gösterilmektedir.

Amerika’da koleksiyoncular ve exlibris tasarımcıları, dört ayda bir yayımlanan Audrey Spencer Arellanes’in editörlüğünü yaptığı ve Amerikan Exlibris Koleksiyoncuları ve Tasarımcıları Derneği’nce desteklenen “Bookplates in the News” isimli bülten sayesinde exlibris sergilerinden, yarışmalardan haberdar olmakta, exlibris sanatı üzerine yayınları okuyabilmekte ve çağdaş exlibris örneklerini görebilmektedirler. Editörlüğünü Luc Van Den Briele’nin yaptığı, Belçika’da yayımlanan “Graphia” adındaki dergi de uzun zamandır düzenli olarak üyelerini bilgilendirmekte, yarışma haberlerini, exlibris yorumlarını ve sanatçı tanıtımlarını yapmaktadır.

1970 yıllarından sonra yayımlanan kitapların etkisiyle grafik sanatının bu önemli alanına ilgi daha da artmıştır.

1977 ve 1979 yıllarında Amerika ve İngiltere’de konuyla ilgili ciddi kitaplar, Almanya’da ise geniş kitlelere tanıtımda önemli rol oynayan ilki 1978 yılında çıkan, Angela ve Andreas Hopf’un 7 ciltlik exlibris serisi yayımlanmıştır. Bu konuda 1500’lü yıllardan 1985’lere kadar yapılmış 1000’den fazla örneğin gruplandırılarak yer aldığı Sylvia Wolf’un “Exlibris” isimli kitabı da incelenmeye değer bir yayındır. 1972 yılında İngiltere’de basılan, Mark Severin ve Anthony Reid’e ait “Engraved Bookplates” isimli kitapta; 1950-70 Avrupa exlibris sanatçıları ağaç baskı ve metal gravür çalışmalarından özgün örneklerle yer verilmiştir.

Exlibrisler, genellikle kitapların boyutuna bağlı kalınarak hazırlanıp, değişik baskı teknikleriyle üretilmektedir. Yarışma şartnamelerinde en büyük exlibris boyutunun 13 x 13 cm. ya da en büyük baskı kağıdı boyutunun 20 x 22 cm. olması gerektiği vurgulanmakla birlikte, koleksiyoncuların kullanışlı buldukları exlibris boyutu: 5 x 7,5 cm. ve civarında olanlardır. Çok büyük ve çok küçük exlibrislere fazla ilgi duyulmamaktadır. Exlibris baskı miktarı, baskı tekniğinin olanaklarını, sipariş verenin ve tasarımcının arzusuna bağlıdır. İstenilirse 2.000 adete kadar baskı yapılabilir. Fakat önemli olan, “sayı değil, kalitedir”.

Exlibris sanatçıları, genellikle exlibris siparisi veren kişinin ilgilerini ve özelliklerini göz önüne alırlar; fakat tamamen kendi algıları doğrultusunda imajlar oluştururlar. Çalışma konusu ve teknik seçiminde sanatçı daima özgürdür.

Exlibrislerin özgün baskı olanları tercih edilmektedir; fakat daha geniş çevreye ulaşması için reproduksiyonlarının da yapıldığı görülmektedir. Genellikle siyah beyaz kitaplara siyah beyaz ağaç ve linolyum baskılar, renkli kitaplara taş ve ipek baskılar, çok kıymetli kitaplara ise metal gravürler konulmaktadır. Baskı teknikleri exlibrislerin sol alt köşesine kurşun kalemle yazılmakta, eğer çalışma renkli ise kaç renk olduğu da belirtilmektedir.

Kendini bu çalışma alanına adanmış tasarımcılar için exlibris, şüphesiz küçük bir uğraşı, basit bir iş olmayacaktır. Eğer bugün kitapların iç kapağına yapıştırılmanın yanında koleksiyoncularca toplanıyor,ilgilenenlerce çerçevelep duvarlara bile asılıyorsa exlibris sanatı gelişecektir. Ve bu sanat, güzel sanatların yücelmesine, bunlara sahip kişilerin mutlu olmasına katkı sağlayacaktır. Sanatçılar ise bunları yaratmayı sürdüreceklidir.